

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 930.85“1914/1918”
ББК 63.3(0)532

Олександр Сич

Цивілізаційна спадщина Першої світової війни

У статті розглядаються цивілізаційні аспекти походження та наслідків Першої світової війни, а також її роль у трансформації основ європейської цивілізації в XX столітті.

Ключові слова: Перша світова війна, цивілізаційна криза європейського суспільства, наслідки війни, криза парламентаризму і лібералізму, занепад європоцентризму.

На 2014 рік припав зловісний ювілей – сторіччя від початку Першої світової війни. До цього ювілею відкриті нові пам'ятники, проведена ціла низка різноманітних і, насамперед, наукових конференцій, опубліковано дуже багато книжок і статей, створені численні документальні фільми та теле- й радіопередачі, оприлюднено ставлення до неї всіх провідних політичних діячів. Все це свідчить, що подія сторічної давнини продовжує хвилювати й сьогодні, змушує знов і знов повертатися до осмислення її витоків, походження, характеру, значення й наслідків.

У дискусіях, які точаться навколо питань історії «Великої війни», як називали її сучасники, на думку автора, є два ключових. Перше з них: чому війна, яка починалася взагалі-то як звичайна, навіть локальна, перетворилася на катастрофу світового масштабу? Мабуть, одним із перших відчув катастрофічність катаклізму, що почався, відомий французький письменник і громадський діяч Ромен Роллан, який вже на початку серпня 1914-го зробив у щоденнику такий запис: «Я

© Сич О., 2014

Сич Олександр Іванович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

спустошений. Хотілося б померти. Це жахливо - жити серед цього божевільного людства й безсило спостерігати руйнування цивілізації. Ця європейська війна – найстрашніша історична катастрофа за останні століття, це крах наших найсвятіших надій на людське братерство»¹.

Друге полягає у визначенні місця та ролі цієї війни в контексті історії ХХ століття. Після її закінчення світ вступив в абсолютно іншу добу, сталися грандіозні зміни в усіх сферах життя. Відомий німецький журналіст, який довгий час очолював впливову газету “Штутгартер Цайтунг”, Оскар Ференбах писав: «Щоби зрозуміти ХХ століття, треба спершу усвідомити суть першої світової війни, що визначила наступний перебіг подій»². Якось один із патріархів американської дипломатії та політології Джордж Кеннан, виступаючи з лекцією, зауважив: все, що сталося в світі в ХХ ст., вийшло з Першої світової.

Метою нашої розвідки є спроба показати, що війну 1914 - 1918 рр. слід розглядати як подію, яка належить до явищ цивілізаційного порядку, тобто була феноменом, набагато складнішим і ширшим за своїм історичним змістом, ніж власне війна.

Почнемо з того, що Перша світова війна докорінно відрізнялася від усіх попередніх воєн не тільки масштабами, запеклістю військових дій, мільйонними жертвами, але й своїми підсумками та наслідками, які не обмежилися традиційними після закінчення звичайних війн територіальними переділами, зміною кордонів, виплатою контрибуцій тощо. Підсумки та наслідки Першої світової виявилися настільки глибокими й далекосяжними, що відбулися практично на всіх сторонах життя суспільства, або, іншими словами, змінили само суспільство, яке вступило в нову добу свого історії. Її ціннісні настанови принципово відрізнялися від тих, що визначали обличчя європейської цивілізації впродовж попередніх, принаймні, 100 років. Тому видається зовсім невипадковим, що в останній час серед істориків набуває все більшого визнання точка зору всесвітньовідомого британського вченого Еріка Хобсбаума про те, що саме Першою світовою війною закінчилося «довге» ХІХ століття й власне почалося ХХ століття зі

всіма його немислимими раніше для людини й людства випробуваннями, нещастями й духовними катастрофами. З висоти нашого сьогодення чітко усвідомлюєш, що «Велика війна» справді стала вододілом, свого роду межею, за якою загальний вектор розвитку європейської цивілізації різко змінив свою спрямованість. Внаслідок війни в її організмі виникли якісно нові явища, які суттєві вплинули як на зміст, так і на загальну динаміку її розвитку. Особливо бурхливими виявилися перші два десятиліття після війни. Не дивно, що цей період часто називали «добою війн і революцій». Відомий письменник-фантаст Герберт Уеллс влучно й водночас образно охарактеризував стан тодішнього європейського суспільства: «Світ західноєвропейських цивілізацій у перші роки після закінчення світової війни нагадував людину, якій надто недбало зробили життєво важливу хірургічну операцію й яка ще точно не знає, чи житиме вона або ж незабаром впаде і помре. Це був вражений і приголомшений світ»³.

Варто пам'ятати також, що світова війна 1914 – 1918 років почалася саме в лоні європейської цивілізації, будучи, за висловом одного з сучасних дослідників, «міжусобною війною цивілізованих націй»⁴. Вона вибухнула тоді, коли все виразніше виявлялися ознаки її системної кризи, яка постійно посилювалася, охопивши всі найважливіші сфери життя європейського суспільства. Перехід на індустріальну стадію розвитку був, з одного боку, видатним досягненням даної цивілізації, бо дозволив їй очолити суспільний прогрес, але, з іншого боку, породив явища та процеси, що почали руйнувати її фундаментальні гуманістичні цінності, загрожуючи їй переродженням, тобто втратою її цивілізаційних основ. Світова війна довела цю кризу до небезпечної межі, поставивши на порядок денний питання про подальшу долю західної цивілізації, яка, як тоді здавалося багатьом інтелектуалам, наближалася до своєї загибелі.

Невипадково також, що саме в цей час на політичну арену виходять сили (перш за все фашизм і комунізм), які пропонували альтернативи західному шляху розвитку, заперечуючи цінності ліберально-капіталістичного суспільства.

Дана обставина пояснює, чому в міжвоєнний період «основним змістом європейської політики зробилися спроби ліберальної демократії, що слабшала, витримати подвійний натиск фашизму та комунізму»⁵.

Традиційно війну 1914 – 1918 рр. розглядають як апофеоз доволі тривалого протиборства держав, об'єднаних у військово-політичні блоки, які вирішили у такий спосіб розв'язати територіальні, колоніальні, економічні суперечки, що загострилися між ними на початку XX ст. Погляд на цю подію крізь призму цивілізаційного підходу до пізнання історії дозволяє трактувати її у більш широкому соціальному контексті, а саме як зіткнення двох моделей розвитку європейського суспільства, подальше співіснування яких в рамках однієї цивілізаційної (європейської) системи на тому історичному етапі виявилось неможливим. Першу модель, яку можна назвати західноєвропейською (або ліберально-демократичною), уособлювали Франція та Велика Британія (під час війни на їхньому боці виступили цивілізаційно близькі їм США), другу – центральноєвропейською (або військово-авторитарною чи консервативно-монархічною), яку представляли дві імперії – Німеччина і Австро-Угорщина. Фактично протистояння цих моделей – щоправда у дещо зміненому вигляді – продовжилося й в роки Другої світової війни.

Ретроспективний погляд на історичну спадщину Першої світової війни свідчить, що вона зумовила на диво багато надзвичайно масштабних подій, процесів і явищ, які мали дійсно цивілізаційний характер.

Як відомо, в результаті війни стався розпад відразу 4-х імперій, що спричинило радикальну зміну політичної карти світу та формування нової моделі міжнародних відносин, яку називали Версальською. Однак на відміну від попередніх міжнародних моделей – Вестфальської чи Віденської (або т. зв. «європейського концерту»), нова міжнародно-політична архітектура виявилася нетривкою й короточасною, бо стан міжнародних відносин (тай не тільки їх) незабаром почав визначати більш вагомий чинник, який виник у ті ж буремні роки, мається на увазі розкол світу на дві антагоністичні соціально-економічні та

політичні системи, які передбачали істотно відмінні один від одного шляхи цивілізаційного розвитку. Протиборство цих двох систем визначило головні параметри світового розвитку впродовж XX ст. аж до початку 1990-х років.

Так само загальновідомим є факт, що одним із прямих підсумків Першої світової стало створення нових національних держав у Центральній-Східній Європі, які й сьогодні залишаються суб'єктами світової політики, економіки та історії. Але чомусь поза увагою залишається один дуже важливий аспект процесу державотворення в цьому регіоні. Адже після здобуття права на розбудову власної державності, перед народами новостворених країн постало справді доленосне питання про вибір форми суспільно-політичного устрою та економічної системи, а отже, й напрям подальшого розвитку. Іншими словами, це була, по суті, проблема цивілізаційного вибору між існуючими на той час основними моделями суспільного розвитку, про які йшлося вище (щоправда, в цей час виникла ще одна модель – комуністична, або радянська). На Паризькій мирній конференції представникам національних рухів даного регіону державами-переможцями у Першій світовій війні була наполегливо запропонована (як необхідна умова міжнародного визнання їхньої національної державності та надання фінансової, військової та іншої допомоги) ліберально-демократична модель. Її запровадження в молодих державах Центральної та Східної Європи створювало умови для початку чи прискорення (залежно від країни) процесу модернізації соціально-економічних відносин, демократизації політичної культури, духовного життя тощо. Якби даний процес був доведений до кінця, це означало б зміну парадигми цивілізаційного розвитку всього центральносхідноєвропейського регіону⁶.

Перша світова війна не тільки знищила світовий порядок, який існував до її початку, але й змінила цивілізаційну парадигму світу, започаткувавши занепад такого феномену, як європоцентризм. В добу Нового часу Європа стала епіцентром економічного, політичного, соціального, інтелектуального та технологічного поступу людства. Саме західноєвропейський культурно-історичний тип розвитку, який характеризувався особливим динамізмом, вперше в історії створив індустріальне

суспільство. Вражаючі економічні, технологічні, воєнні, інтелектуальні досягнення дали йому можливість протягом чотирьох століть бути лідером у царині суспільного прогресу й визначати магістральні напрямки та форми світового розвитку, а його цивілізаційний досвід переймався – добровільно чи під тиском – іншими країнами та регіонами. Однак після «Великої війни» поширені в попередній період уявлення про європейську цивілізацію як найвище досягнення світової культури, що уособлює силу, добробут, інтелект і взагалі загальний прогрес усього людства, були піддані серйозному сумніву й навіть тотальному запереченню. Автор цікавого дослідження про західну цивілізацію Роджер Осборн пише: «Перша світова війна поклала край вірі європейських націй у свою богом дану перевагу й «природний» прогрес; також вона показала безпідставність присвоєння ними морального права керувати іншими...»⁷. І народи інших континентів, насамперед колоній і залежних країн, це відчували і від сподівань на зміни у своїй долі з ласки європейських метрополій розпочали вперту боротьбу за покращення своєї долі, покладаючись на власні сили. А відомий британський історик Джон Кіган був ще категоричнішим, охарактеризувавши втрату Європою світового лідерства (яке перейшло в другій половині XX ст. до США) таким чином: «Європа перестала існувати як центр світової цивілізації»⁸.

Автору вже доводилося писати про численні та далекосяжні підсумки та наслідки Першої світової⁹. Тому вкажемо лише на ті з них, які значною мірою змінили цивілізаційні параметри європейського суспільства в XX ст.

Величезні за своїми масштабами завдання мобілізації економіки на потреби воєнного виробництва, а після завершення війни здійснення конверсії привели до небаченого раніше державного регулювання та планування економіки, регулювання трудових відносин, формування воєнно-промислових комплексів, прискореного розвитку загальнонаціональних інфраструктур, що визначило напрямок подальшої еволюції індустріального суспільства. Держава зразка XIX ст., розбудована згідно постулатів лібералізму, з її вкрай обмеженими функціями, переважно зовнішньополітичного та правоохо-

ронного характеру (держава - «нічний сторож»), залишалася в довоєнному минулому; закладалися підвалини соціальної держави, або «держави загального благоденства». В європейському суспільстві відбувався структурний зсув: суспільство й держава мінялися місцями – перше поступалося другому.

Більше того, зростання ролі держави й відповідно збільшення прерогатив вищої виконавчої влади (урядів) зумовило небачене до того розбухання державного апарату, багаторазове зростання чисельності чиновництва. Таку зміну ролі уряду та підпорядкованого йому бюрократичного апарату деякі історики не без підстав назвали «адміністративною революцією». Це означало, що з'явився досить чисельний прошарок людей, які перебрали на себе - в масштабах цілої країни – важливі адміністративні, тобто управлінські, регулюючі, контролюючі, функції й почали безпосередньо впливати на розробку та прийняття державних рішень, значною мірою визначаючи зміст внутрішньої та зовнішньої політики.

У внутрішньополітичному житті країн, які брали участь у війні, практично усюди змінився звичний політичний ландшафт. Такий соціальний прошарок, як спадкова аристократія, яка століттями перебувала біля керма державного управління в європейських країнах, назавжди втрачає свої позиції в суспільстві. Сталося партійно-політичне перегрупування, до числа т. зв. державних партій увійшли партії, які раніше перебували в опозиції існуючому ладу (соціалістичні й соціал-демократичні, а також ті, що представляли інтереси середніх класів). Ще одним наслідком війни й водночас новим чинником політичного життя стала політична соціалізація широких верств населення. Глибоке розчарування в традиційних, елітарних за своєю сутністю, інститутах влади, у формах конституційного правління класичного ліберального зразка спонукало маси людей вдаватися до прямих дій, вимагати прямої демократії, породжувало бажання створити органи прямого народовладдя й народоправства, а це, насамперед, передбачало боротьбу за республіку, за загальне виборче право (в тому числі для жінок), за визнання суб'єктами політичного життя масових робітничих і селянських організацій, за передачу парламентам права вирішення питань війни і миру тощо. Цими настроями

й прагненнями пояснюється неабияка популярність ідеї Рад трудящих, що прийшла з революційної Росії. Однак вже незабаром стало наявною суперечність між великим впливом мас на політичний процес і низьким рівнем їх загальної та особливо політичної культури. Результатом цього стала загроза зруйнування самої демократичної політичної системи, бо такі маси могли стати за певних обставин легкою здобиччю різних авантюристів, політиканів популістського зразка, потенційних диктаторів, здатних маніпулювати настроями й бажаннями людей у власних цілях. Першим вказав на можливі негативні наслідки даного феномену іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гасет у своїй книзі «Повстання мас».

Війна не тільки призвела до небачених людських втрат і масштабних руйнувань, але й завдала страшно-го удару по морально-етичним нормам і світоглядним орієнтирам європейського суспільства. Людське життя втратило самоцінність, що знецінювало гуманістичні цінності, закладені в добу Відродження та Просвітництва. У культурній царині ліберально-гуманістичним ідеалам, які впродовж століть визначали обличчя європейської культури, був кинутий серйозний виклик з боку сил, що пропагували нові культурологічні цінності. Війна спричинила повну дегуманізацію суспільних відносин, змінивши звички й поведінку людей у такий спосіб, що зробила їх терпимими до насилля взагалі й до державних форм насильства зокрема, що, в свою чергу, створило живильний ґрунт для появи тоталітарних режимів і тоталітарних ідеологій. Про це з тривогою писав італійський політичний і громадський діяч Фр. Нітті: «Мікроби ненависті, що отруїли все європейське життя, знизили культурний рівень молодого покоління та відвернули його енергію зі шляху творчих думок і прагнень. Ще небагато часу тому у молоді були шляхетні ідеали, тепер майже у кожній країні вона сповідує ідеали насильства. Підрастаюче покоління, виховане війною, більше схиляється перед насильством, ніж перед справедливістю. Серед мільйонів загиблих на війні були ті, які жили великими ідеалами. Вони вірили, що борються за цивілізацію, вони не знали і не могли передбачити, що Європу наповнить дух варварства»¹⁰.

Варто нагадати, що ідеологія гуманізму була однією з найважливіших підвалин європейської цивілізації протягом попередніх чотирьох століть. І саме війна завдала по ній страшного удару. Ці негативні зміни у суспільній свідомості й настроях широких мас знайшли своє відображення й у мистецтві, зокрема в поширенні такого його напрямку, як модернізм. Характеризуючи долю модернізму після «Великої війни», канадський історик Модріс Екстейнс зазначив: «Потяг творити і потяг руйнувати помінялися місцями. Потяг руйнувати посилювався; потяг творити все більше і більше ставав абстрактним. Зрештою абстракції перетворилися в божевілля, і все, що залишилося, було зруйнування»¹¹.

Війна зумовила не тільки суттєві зміни в суспільній моралі, в настроях і поведінці людей, але й зруйнувала одну з головних інтелектуальних опор, на яких ґрунтувалася західна цивілізація, – віру в могутність людського розуму і засновану на ній віру в прогрес. Після війни відчуття безвихідності і навіть відчаю замінили віру людей в подальший поступ західного суспільства. Тому можна сказати, що війна змінила духовне життя Європи, зумовила справжню духовну кризу.

Таким чином, війна була водночас і породженням, і віддзеркаленням глобальної кризи європейської цивілізації, яка стала реальністю на межі XIX – XX ст. Більш того, сама війна, її результати й наслідки були проявом глибокої цивілізаційної кризи європейського суспільства, свого роду розривом у його порівняно плавному, еволюційному розвитку. «Ми бачимо в кожній країні розпад, ослаблення внутрішніх уз, виклик основним принципам, занепад віри, ослаблення надій на ті структури, від яких зрештою залежить існування цивілізованого общества», – писав У. Черчилль¹².

Багатьом інтелектуалам, та й не тільки їм, здавалося, що війна струснула самий фундамент тодішньої європейської цивілізації, глибоко позначилася на менталітеті всього суспільства. Ця війна фактично зруйнувала ту Європу, яка була створена працею, муками й поневіряннями багатьох поколінь європейців. Американський професор Джон Вейс зазначав: «Травма десятків мільйонів смертей і каліцтв у Першу світову війну зачепила майже кожную сім'ю в Європі та ради-

кально змінила європейське суспільство і політичне життя на ціле покоління і навіть більше»¹³. Вже згаданий вище О. Ференбах свідчив: «Було навіть відчуття, що заподіяні нею рани ніколи не загояться до кінця. Чому? Та тому, що ця війна не тільки забрала життя мільйонів людей, але й вщент зруйнувала державні, суспільні і політичні структури, а також ґрунтовно підірвала моральні підвалини»¹⁴.

У свідомості, душах, пам'яті цілих поколінь ця війна залишилася назавжди. Один з видатних психологів ХХ ст., швейцарський психіатр Карл Юнг, згадуваючи свій сон, який наснився йому в 1926 р., написав: «Сон виказував, що у моїй підсвідомості війна не скінчилася: у моїй психіці вона триватиме завжди, оскільки дійсно не покидає як мого, так і внутрішнього ества всіх нас»¹⁵. Справді, це відчуття було притаманним усьому поколінню, яке пройшло крізь пекло Першої світової.

Найтрагічніше ж полягало в тому, що війна, яка змінила хід історії, не розв'язала жодних проблем. Вона знекровила переможців, озлобила переможених, викликала до життя небезпечні ідеології та рухи, спричинила нові соціальні конфлікти. І все це робило неминучим новий світовий катаклізм, який вибухнув вже через двадцять років і затьмарив перший своєю надлюдською жорстокістю та кількістю жертв. Друга світова війна багато в чому була зумовлена обставинами виникнення й підсумками Першої. Ця теза вже запанувала й у підручниках з історії: «Перша світова війна була визначальною подією ХХ ст. Вона зруйнувала довоєнний економічний, соціальний і політичний лад Європи, тоді як її сумнівні результати підготували шлях для ще більш руйнівної війни»¹⁶. Власне, те, що Друга світова війна стала продовженням Першої (теза про свого роду тридцятирічну війну 1914 – 1945 рр. із 20-літньою перервою-перемир'ям), у наш час стає загальноприйнятою чи майже загальноприйнятою точкою зору серед фахівців-істориків.

Для декількох поколінь людей події Першої світової війни затьмарила небачена до того трагедія Другої, яка виявилася ще більш грандіозною війною: і за кількістю країн-учасниць, і за величезною чисельністю мобілізованих до війська, і за напруженістю та географією бойових дій, і, головне, за неймовірним числом жертв, адже ця вона забрала стільки ж

людських життів, скільки всі європейські війни за тисячоліття до неї. Друга світова теж мала важливі підсумки глобального характеру. Однак, на думку автора, вона поступалася Першій за обсягом власне цивілізаційних змін і наслідків, які визначають або трансформують основні параметри й принципи життя суспільства. З огляду на це, заслуговує на увагу думка німецького письменника, учасника Першої світової Ернста Юнгера: «Обмірковую, чому відчував себе після Першої світової війни більш розгубленим, послабленим, морально розчавленим, ніж після Другої, хоча катастрофа останньої була в сотні разів жахливішою. Напевно тому, що Перша влучила своїм вибухом у наші найглибші начала, у самий фундамент нашого тогочасного буття»¹⁷.

Можна також констатувати, що й у сучасній українській історіографії розуміння того, що війна 1914 - 1918 рр. спричинила загальну кризу європейської цивілізації, набуває поширення та вже віддзеркалюється в історичних підручниках. Так, в одному з них говориться: «Перша світова війна, її результати явили собою глибоку цивілізаційну кризу, вихід з якої привів до глобальних змін у світовій історії. Змін, які фактично поклали початок новітньої історії людства і резонансність яких відчувалася до кінця XX століття»¹⁸.

Отже, підсумки й наслідки Першої світової війни зумовили глибинні зміни фактично в усіх компонентах тодішнього західноєвропейського суспільства та визначили головні тенденції його розвитку, принаймні, в першій половині XX ст., а також спричинили процеси, які привели в середині XX століття до істотної, а в багатьох аспектах і сутісної трансформації західного суспільства (і капіталізму як його соціально-економічної складової). Суспільство, що почало формуватися внаслідок Першої світової війни у своїх найбільш важливих характеристиках кардинально відрізнялося від суспільства попередньої доби. Тому чимало вчених вважають, що війна, яка почалася в 1914 р., мала для XX століття таке ж визначальне значення, як Велика французька революція для XIX століття. Все це дає підстави розглядати війну 1914 – 1918 рр. не просто як ще небачену до цього в історії, дійсно світову війну, але й як феномен саме цивілізаційного значення.

Примітки:

¹ Rolland R. Das Gewissen Europas. Tagebuch der Kriegsjahre 1914 - 1919. Aufzeichnungen und Dokumente zur Moralgeschichte Europas in jener Zeit. Band I. Juli 1914 bis November 1915. – Berlin, 1983. – S. 36.

² Ференбах О. Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века. – М., 2001. – С. 8.

³ Уэллс Г. Очерки истории цивилизации. – М., 2004. – С. 884.

⁴ Осборн Р. Цивилизация. Новая история Западного мира / Пер. с англ. – М. Колопотина. – М., 2008. – С. 643.

⁵ Осборн Р. Указ. соч. – С. 651.

⁶ Див. докладніше: Сич О. Проблема цивілізаційного вибору в Центральній та Східній Європі: перша спроба // Україна-Європа-Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С.13 - 25; Сич О. Імперська спадщина versus демократії (до питання про еволюцію політичного ладу в країнах Центрально-Східної Європи в міжвоєнний період) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Випуск 27. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2011. – С. 103 – 111; Сич О. До питання про еволюцію політичного ладу в країнах Центрально-Східної Європи в міжвоєнний період // Суспільно-політична історія країн Європи в XX столітті. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. – С. 132 – 150.

⁷ Осборн Р. Указ. соч. – С. 643.

⁸ Киган Д. Первая мировая война. – М., 2002. – С. 551.

⁹ Див., напр.: Сич О. Підсумки та наслідки Першої світової війни // Перша та друга світові війни в історії людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн): Монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С. С. Трояна. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – С. 65 – 80.

¹⁰ Нитти Ф. Вырождение Европы. – Москва-Петроград, 1923. – С. 139 – 140.

¹¹ Eksteins M. Rites of Spring. The Great War and the Birth of the Modern Age. 2nd ed. - Toronto: Lester and Orpen Dennys Lmtl., 1989. – P. 328.

¹² Цит. за: Уткин Ан. Уинстон Черчилль. – М., 2002. – С. 178.

¹³ Weiss J. Conservatism in Europe 1770-1945. Traditionalism, Reaction and Counter-revolution. - London: Thames and Hudson, 1977. – P. 131.

¹⁴ Ференбах О. Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века. – М., 2001. – С. 35.

¹⁵ Kałużyński Z. Jak zaczął się wiek XX // Polityka. – № 15. – 1999. – 15 kwietnia. – S. 52.

¹⁶ Див., напр.: Spielvogel J. J. Western Civilization. – Vol. 2. Since 1600. 3rd ed-n. – Minneapolis et al., 1997. – P. 886.

¹⁷ Kałużyński Z. Jak zaczął się wiek XX // Polityka. – № 15. – 1999. – 15 kwietnia. – S. 51.

¹⁸ Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV - XX століть. Навч. посіб. / За ред. Ю. А. Горбаня. – 2-ге від., доп. і перероб. – К.: Вікар, 2003. – С. 217.

Alexandr Sych

The civilizational aspects of World War I

The article deals with the civilizational aspects of World War I origins and its aftermath as well as its role in the transformation of the foundations of the European civilization in the twentieth century.

Keywords: *World War I, the civilizational crisis of the European society, war aftermath, the crisis of parliamentarism and liberalism, the decline of Eurocentrism.*

Надійшла до редколегії 05.10.2014 р.